

UOT 94

TURAN AXUNDOVA

tarix üzrə fəlsəfə doktoru
Bakı Dövlət Universitetinin dosenti
turanakhundova@bsu.edu.az

ƏSGƏR MƏMMƏDLİ

Bakı Dövlət Universitetinin magistrantı
asgermemmedli2020@gmail.com

TÜRKİYƏDƏ MÜDAFİƏ SƏNAYESİNİN İNKİŞAFI VƏ REGIONAL TƏHLÜKƏSİZLİKDƏ ROLU

DOI: <https://doi.org/10.36719/2708-065X/114/154-161>

Bu gün Türkiyə nə Qərblə əlaqələrini kəsib, nə tamamilə Yaxın Şərqlə doğru dönüb, nə də Rusiya oxuna doğru dəyişib. Türkiyə mərkəzdə, öz geosiyasətində cazibə qüvvəsindədir. Artıq keçmişdə ona həvalə edilmiş rolları oynamır: kommunist blokuna qarşı sərhəd məntəqəsi, Asiya ilə Avropa arasında körpü dövləti və ya bu gün Avropa ilə Yaxın Şərqlin münaqişə zonaları arasında təcrid olunmuş dövlət. Türkiyənin beynəlxalq sistemdə yüksələn bir güc kimi effektivliyini artırmaq üçün milli təhlükəsizliyinə və milli maraqlarına uyğun olaraq öz “geosiyasi kodlarını” müəyyən etməlidir. Bu baxımdan, Türkiyənin yaxın geosiyasi bölgəsindəki digər dövlətlərlə, xüsusən də sərhəd qonşuları ilə münasibətləri, əlbəttə ki, böyük əhəmiyyət kəsb edir. Geosiyasi təhlükəsizliyə əsaslanan bu münasibət modeli, Türkiyənin həm regional, həm də beynəlxalq sistem səviyyələrində özü üçün nəzərdə tutduğu rolu oynamasına və milli ideali üçün uyğun bir metod yaratmasına imkan verə bilər. Milli təhlükəsizliyinə təhdidlərlə mübarizədə və gələcəkdə oynamaq istədiyi rolu əldə etməkdə Türkiyənin milli müdafiə sənayesi böyük əhəmiyyət kəsb edir və son hadisələr dövlətin bu həqiqətdən xəbərdarlığının təzahürüdür.

Açar sözlər: Türk Dövlətləri, Təşkilatı Beynəlxalq Təhlükəsizlik, Regional Təhlükəsizlik, İnstitusionalizasiya, Təhlükəsizlik İcma, Kollektiv Kimlik.

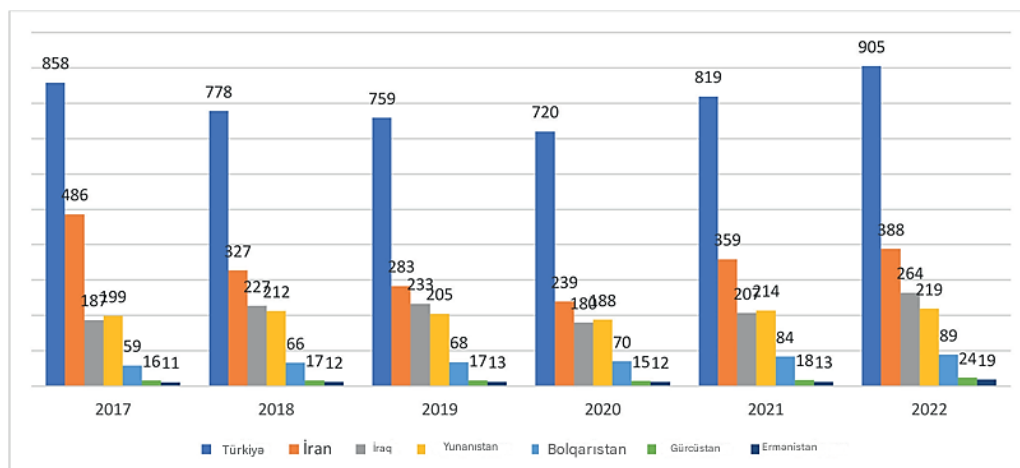
Giriş. Dövlət təhlükəsizliyini təmin etmək üçün həm daxili, həm də xarici balansdan istifadə edir. Daxili balansı prioritetləşdirən dövlət öz resurslarına güvənərək təhlükəsizliyini təmin edir. Xarici balansı prioritetləşdirən dövlət digər dövlətlərlə ittifaqlar qurmaqla və gücünü artırmaqla təhlükəsizliyini təmin edir. Dövlətlər təhlükəsizliyi təmin etmək üçün hər iki balanslaşdırma metodundan istifadə etsələr də, xarici balans ümumiyyətlə prioritetləşdirilir. Bu, xüsusilə məhdud maddi imkanlara malik ikinci dərəcəli dövlətlər üçün doğrudur, çünki xarici balans təhlükəsizliyi təmin etməyin nisbətən daha ucuz, daha təsirli və daha sürətli yoludur. Türkiyəni nümunə götürsək, görürük ki, o, ənənəvi olaraq təhlükəsizliyini təmin etmək üçün xarici balansı prioritetləşdirib. Soyuq Müharibənin başlanğıcından bəri xeyli müddət ərzində Qərb alyansının bir hissəsi olmaqla təhlükəsizliyini təmin edib. Dövlətin hakim elitası bu seçimi təkcə praktik-maddi səbəblərə görə deyil - xarici balans təhlükəsizliyi təmin etmək üçün daha ucuz, daha təsirli və daha sürətli yol təklif edir - həm də ideoloji-mədəni səbəblərə görə edib: Qərb alyansının bir hissəsi olmaq dövlətə özünü beynəlxalq sistem daxilində Qərb dövləti kimi müəyyən etməyə imkan verir və bununla da elitanın daxili siyasi arenada gücünü legitimləşdirir [1]. Lakin son 20 ildə Türkiyə əks istiqamətdə dəyişərək, təhlükəsizliyinin təmin edilməsində tədricən daxili balanslaşdırmaya daha çox əhəmiyyət verib. Qərb ittifaqına dövlət təhlükəsizliyinin təmin edilməsinin güclü praktik-maddi və ideoloji-mədəni səbəblərini və uzun müddət davam edən bu ittifaqın dövlətin xarici siyasət seçimlərini məhdudlaşdıran struktur elementə çevrildiyini nəzərə alsaq, Türkiyənin heç bir dəyişiklik etmədən eyni şəkildə təhlükəsizliyini təmin etməyə çalışmasını gözləmək olardı. Lakin Türkiyə bu yaxınlarda təhlükəsizlik siyasətində əhəmiyyətli bir dəyişiklik edərək daxili balanslaşdırmaya üstünlük verməyi və bu kontekstdə güclü müdafiə sənayesi infrastrukturunu qurmağı seçib. Uzunmüddətli siyasətdən imtina etməsi və Qərb ittifaqının

dövləti məhdudlaşdıran struktur elementə çevrilməsi səbəbindən həyata keçirilməsi çətin olan bu dəyişiklik izahat gözləyən intellektual bir tapmaca olaraq qalır. Bu tədqiqat bu tapmacaya diqqət yetirir, Türkiyənin niyə son zamanlar daxili balanslaşdırma yolu ilə təhlükəsizliyini daha çox təmin etməyi seçdiyi sualına cavab verməyə çalışır, böyük strategiya, ittifaqlar və balanslaşdırma haqqında ədəbiyyatdan istifadə edir və müdafiə sənayesinin bu kontekstdə oynadığı rolunu ortaya qoyur.

Soyuq Müharibədən sonrakı dövrdə təhlükəsizlik anlayışı hərbi təhdidlərə əsaslanan klassik yanaşmalardan çoxölçülü və normativ çərçivəyə keçib. Bu transformasiya regional təşkilatların, xüsusən də mədəni və tarixi əlaqələrə əsaslanan təşkilatların beynəlxalq təhlükəsizlikdə daha görünən və funksional olmasına gətirib çıxarıb. Türkiyənin türk dünyasına qarşı aktiv xarici siyasəti Sovet İttifaqının dağılmasından sonra, 1990-cı illərin əvvəllərində başlayıb. Bu dövrdə inkişaf etdirilən “Adriatik dənizindən Çin səddinə qədər Türk Dünyası” vizyonu Ankaranın region ölkələri ilə iqtisadi, mədəni və diplomatik əlaqələri institutlaşdırmaq söylərinin əsasını qoyub. Bu dövrdə qurulan Türk Əməkdaşlıq və Koordinasiya Agentliyi (TİKA) və keçirilən Türkdilli Ölkələrin Zirvə Toplantıları Türk Dövlətləri Təşkilatının (TDT) institusional sələfləri hesab olunur [4]. Bu kontekstdə, Türk Dövlətləri Təşkilatı (TDT) mədəni yaxınlığa əsaslanan əməkdaşlıq platforması olmaqla yanaşı, regional təhlükəsizliyin təmin edilməsində daha böyük məsuliyyət daşıyan bir aktyor kimi getdikcə daha çox ortaya çıxır. Təşkilat son illərdə institusionalizasiya və təhlükəsizlik sahəsində əməkdaşlıq yolu ilə tarixi əlaqələrə və ortaq kimliyə əsaslanan həmrəyliyi strateji potensiala çevirməyə çalışır. Bu gün transmilli təhdidlər, enerji təhlükəsizliyi, kiber risklər və regional böhranlar kimi məsələlər regional aktyorlar tərəfindən kollektiv təhlükəsizlik strategiyalarının hazırlanmasını zəruri edir. TDT-nin bu prosesə institusional və diskursiv cavabları təşkilatın klassik mədəni birlik kimliyini aşaraq regional təhlükəsizlik arxitekturasında yeni bir aktyor kimi yüksəlmək potensialını ortaya qoyur.

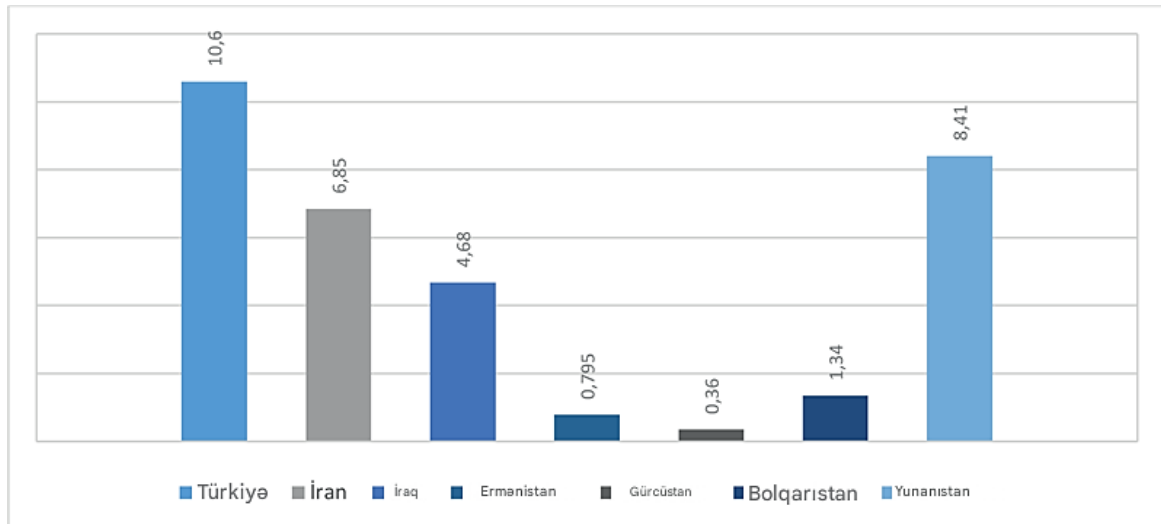
Türkiyənin milli təhlükəsizlik mühitini qiymətləndirərkən, rejim növü, ideologiyası və bir çox digər aspektlər baxımından fərqli xüsusiyyətlərə malik qonşularının mövcud vəziyyəti, əlbəttə ki, nəzərə alınmalıdır. Türkiyənin sahib olduğu üç hissəli təhlükəsizlik strukturunun mövcudluğundan danışa bilərik; birincisi, Qərbi Avropa və ABŞ-ı əhatə edən müxtəlif çoxmillətli təşkilatların bütövlüyüdür; ikincisi, bölgə dövlətləri də daxil olmaqla, Yaxın Şərq və Şimali Afrikadır və beləliklə, Türkiyənin cənub quru sərhədlərinin təhlükəsizliyini və Şimali Kipr Türk Respublikası da daxil olmaqla Aralıq dənizindəki maraqlarını təmin edir; və nəhayət, üçüncüsü, Qara dənizdən başlayaraq qonşu Qafqaz dövlətlərini də əhatə edən şimala doğru uzanan parçalanmış bir strukturdur [3].

Türkiyənin milli təhlükəsizlik mühitini qiymətləndirərkən, rejim növü, ideologiyası və bir çox digər aspektlər baxımından fərqli xüsusiyyətlərə malik qonşularının mövcud vəziyyəti, əlbəttə ki, nəzərə alınmalıdır. Başqa sözlə, Türkiyənin milli təhlükəsizliyi; Türkiyə qonşularının sayında və ərazisindəki dəyişikliklərdən, eləcə də qonşularının məqsəd və vəzifələrinə uyğun olaraq güc qazanmalarından və ya itirmələrindən, eləcə də işğal altında qalmaq və ya mərkəzi hakimiyyətlərini itirmək kimi vəziyyətlərdən birbaşa təsirlənir [5]. Türkiyənin sərhəd qonşuları ilə bağlı məsələlər üç ölçüdə araşdırılacaq.

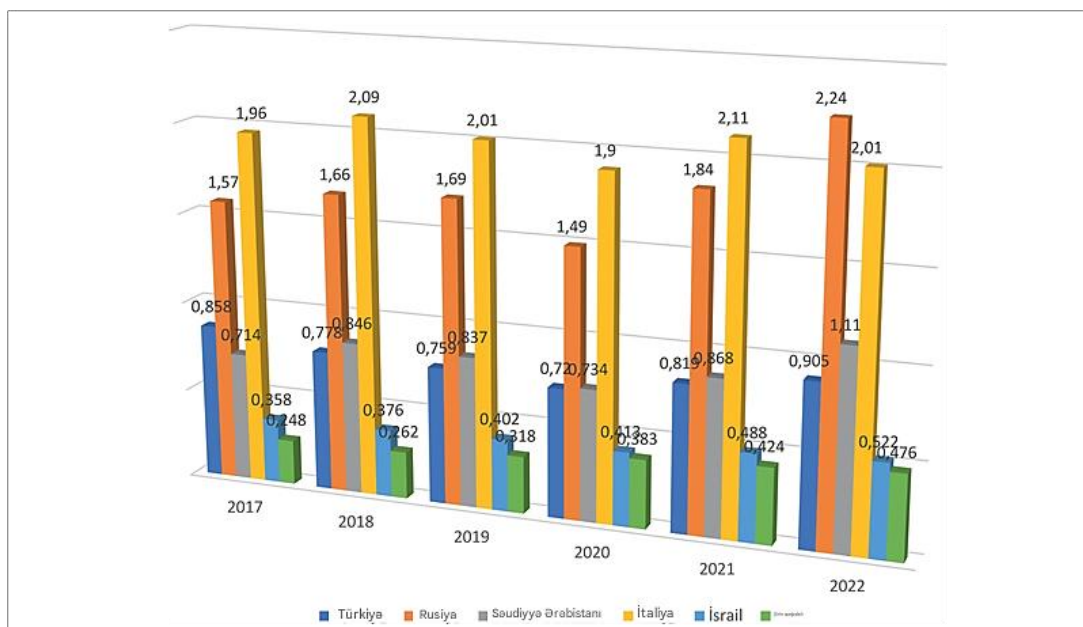
Şəkil 1. İlk Ştatlar - ÜDM (2017-2022 milyard dollar)

Birinci məqam Türkiyə ilə quru sərhədi olan dövlətlərin - Bolqarıstan, Gürcüstan, Ermənistan, İraq, İran, Suriya və Yunanıstanın (yaxınlıq baxımından əsas dövlətlər) iqtisadi və hərbi imkanları (müdafiə resurslarına xərclənən məbləğ və ordularının dünyadakı mövqeyi ilə əlaqədar) ilə bağlıdır. Bu dövlətlərin maddi vəziyyət baxımından Türkiyə üçün təhlükə yaradacağı çox ehtimal olunmur [8].

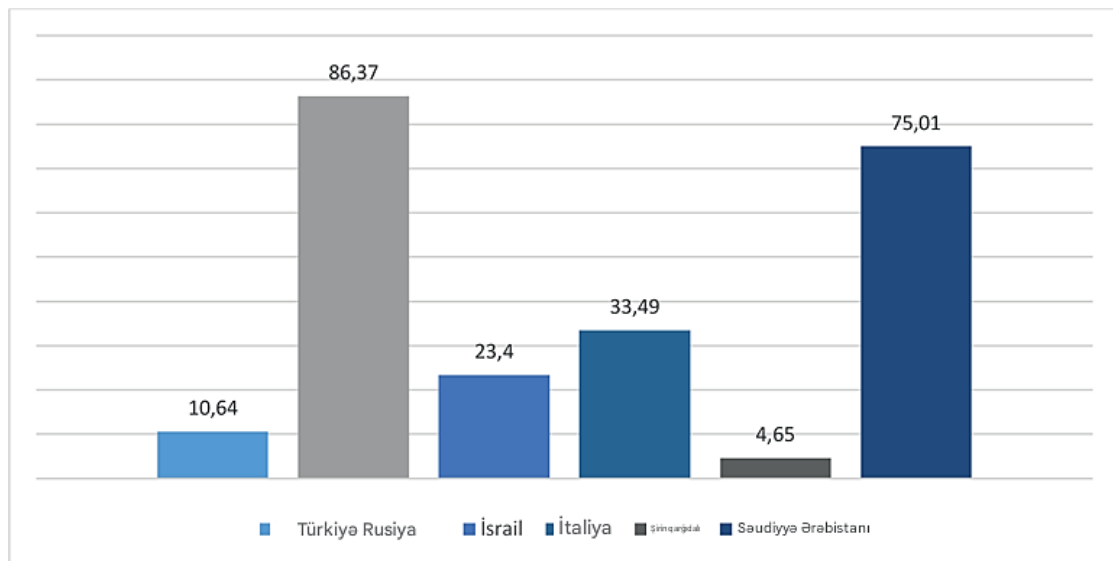
Şəkil 2. İlk Dövlətlər - Hərbi Xərclər (2022 - milyard dollar)

İkinci məqam ondan ibarətdir ki, Türkiyənin yaxın geosiyasətindəki regional güclər, yəni qonşuları (təxminən 700 km perimetri daxilində), həmçinin qonşularının qonşuları kimi müəyyən edilə bilər; Rusiya, İsrail, Misir, Səudiyyə Ərəbistanı, İtaliya (yaxınlıq baxımından ikinci dərəcəli dövlətlər) eyni şərtlər altında araşdırılmalıdır.

Şəkil 3. İkinci dərəcəli dövlətlər - ÜDM (2017-2022 milyard dollar)

Qeyd etmək lazımdır ki, bu dövlətlərin bəzilərində Türkiyə ilə rəqabət apara biləcək bir neçə element var [9] Xüsusilə, bu dövlətlərin bəzilərinin nüvə silahına çıxışı və sahib olması Türkiyə üçün əlverişsiz bir tarazlıq yaradır.

Şəkil 4. İkinci dərəcəli dövlətlər - Hərbi Xərclər (2022 - milyard dollar)

Üçüncü məqam, daha inkişaf etmiş ikinci dərəcəli dövlətlər və global güclər qarşısında ilkin dövlətlərin kövrək quruluşudur. Bu dövlətlər Türkiyəyə birbaşa təhlükə yaratmaq qabiliyyətinə malik olmasalar da, onların kövrək strukturları, demoqrafik ziddiyyətləri və düşmənçiliyin ontoloji/tarixi qavrayışları təhdid zonasının formalaşmasını aktivləşdirir. Əlbəttə ki, Türkiyənin milli təhlükəsizlik mühiti yuxarıda konkret rəqəmlərlə ifadə edilən risk və rəqabət sahələrindən daha çoxunu təmsil edir. Demoqrafik problemlərə, qeyri-müntəzəm miqrasiyaya, radikal terrorçu qrupların fəaliyyətinə və bu məsələlərlə mübarizənin Türkiyəyə qoyduğu maliyyə və mənəvi xərclərə diqqət çəkmək xüsusilə vacibdir. Türkiyəni əhatə edən dövlətlərin kövrəkliyi (xüsusən də Ukrayna, Gürcüstan, İraq və Suriyada olduğu kimi) onları işğala daha həssas edir. Türkiyənin sərhəd qonşularının hər hansı ikinci dərəcəli dövlət və ya global güc tərəfindən işğalı və nəticədə yaranan münaqişə, əsasən sərhədlərarası insan hərəkətliliyi vasitəsilə hərbi qüvvələrin yerləşdirilməsini zəruri edən hadisələri təhrik edir və təşviq edir. Buna görə də, Türkiyənin kövrək ilkin dövlətlərini özü ilə ikinci dərəcəli dövlətlər və global güclər arasında bufer rolunu oynaya bilən strukturlar kimi nəzərdən keçirmək mümkündür. Lakin, Türkiyənin milli təhlükəsizliyi, şübhəsiz ki, bufer dövlətlərin taleyinə və şıltaqlığına buraxılmamalıdır. Bu, üç səbəbdən ağlabatan deyil. Birincisi, bufer dövlətlər ideyası müəyyən təhdidləri dövlətin mərkəzindən uzaq tutan bir struktur kimi təsvir edilsə də, sözügedən kövrək və zəif vəziyyətlər böyük bir maneə yaradır. İkincisi, Türkiyə düşmənçiliyi tarixən Ermənistan və Yunanıstan kimi dövlətlərdə kök salmış və dərin kök salmışdır. Bu dövlətlər Türkiyə üçün bufer dövlət olmaqdan uzaq, ilk fürsətdə Türkiyəyə qarşı milli təhlükəsizlik təhdidi yaratmağa və ya heç olmasa Türkiyəni öz tərəflərinə çəkmə biləcəkləri hər hansı bir güclə çəkəndirməyə çalışacaqlar [6].

ABŞ-ın Yunanıstandakı hərbi mövcudluğunu artırması və Rusiyanın Ermənistanı fərqli səbəblərdən cəzalandırmasına baxmayaraq, İkinci Dağlıq Qarabağ müharibəsində Ermənistanı dəstəyi kimi son hadisələr ən aydın və sadə nümunələr arasındadır. Nəhayət, üçüncü səbəb ikinci dərəcəli dövlətlər və global güclərlə bağlıdır. Türkiyə öz milli təhlükəsizliyini ilkin dövlətlərə qarşı qurulan və ya qurula biləcək ikinci dərəcəli dövlətlər və global güclər tərəfindən dominantlıq cəhdlərindən və ya ən azından, qorunmalıdır. Çünki belə bir cəhdin nəticələri, xüsusən də Suriyadakı ağır hadisələr nəzərə alınmaqla, birbaşa yaşamaq məsələsinə çevrilir.

Beynəlxalq siyasət güc mübarizəsidir. Beynəlxalq siyasətin əsas məqsədləri nə olursa olsun, güc əldə etmək ən təcili məqsəddir. Güc istəyi beynəlxalq siyasətin fərqləndirici elementidir [9]. Morgentaunun iddiası təbii olaraq bir dövlətin niyə güc əldə etmək ehtiyacına əl atdığı sualını doğurur. Bu sualı Türkiyəyə uyğunlaşdırdıqda, iki tərəfli cavab ortaya çıxır və bu cavablar da bir-birinin səbəbləridir: Türkiyə güc əldə etməlidir [9], çünki milli təhlükəsizlik mühiti təhdidlərlə doludur və eyni zamanda regional liderlik statusunu qorumaq və milli maraqlar baxımından bu sahədə rəqabət apara-

cağı elementlərdə özünü göstərmək lazımdır. Bu halda, əlbəttə ki, Türkiyənin öz müdafiə sənayesini inkişaf etdirməsi və lokallaşdırması təcili və vacibdir.

Suriyada davam edən münaqişə, ABŞ-ın PKK-YPG terror təşkilatına açıq dəstəyi, Türkiyənin özünümüdafiə məqsədilə S-400-lər alması səbəbindən üzləşdiyi embarqolar və nəhayət, Türkiyənin maliyyə öhdəliklərini yerinə yetirməsinə baxmayaraq F-35 qırıcı təyyarə proqramından kənarlaşdırılması, bütün bunlar Türkiyənin müdafiə sənayesinə investisiyalarının müsbət nümunəsi olmuşdur. 2002-ci ildə 1,3 milyard dollar olan Türkiyənin müdafiə sənayesi büdcəsi əhəmiyyətli dərəcədə artmış, aviasiya sektorunun dövriyyəsi 6 milyard dollara çatmış, aviasiya ixracı 247 milyon dollardan təxminən 2 milyard dollara, tədqiqat və inkişaf xərcləri isə 49 milyon dollardan 1,25 milyard dollara yüksəlmişdir. Bundan əlavə, üç türk şirkəti dünyanın və təhlükəsizlik sektorunun ən böyük 100 sənaye şirkəti arasındadır. 15 Türkiyənin xərcləri 2007-2016-cı illər arasında orta hesabla 9,7 faiz artmışdır. 16 İkitərəfli münasibətlərin getdikcə gərginləşməsi nəticəsində ABŞ-ın NATO müttəfiqi olan Türkiyəyə silah ixracı artmışdır; Türkiyə 2013-2017-ci illər arasında ABŞ silahlarının yeddinci, 2018-2022-ci illər arasında isə iyirmi yeddinci ən böyük alıcısı olub. Bu proses idxalın azalmasına və xarici mənbələrdən asılılığın azalmasına səbəb olub və yerli istehsal olunan silahlara hazırda digər ölkələrin orduları tərəfindən istifadə üçün tələbat var. SIPRI məlumatlarına görə, Türkiyə ixrac nisbətini 2003-2017-ci illər arasında 0,6 faizdən 2017-2022-ci illər arasında 1,1 faizə qaldırıb və bu iki dövrdə ümumilikdə 69 faiz artım göstərib [6].

Bu inkişaf Türkiyə üçün siyasətdən üstündür və müəyyən dövrlər və maneələrlə məhdudlaşmamalı, həm miras, həm də məsuliyyət kimi davam etməli, hətta nəsildən-nəslə inkişaf etməlidir. Keçmişdə Kipr Sülh Əməliyyatını və son hadisələri nəzərə alsaq, Türkiyənin öz gücü və potensialı çərçivəsində təkbaşına mövcud olduğu və dayandığı aydındır. Bugünkü beynəlxalq sistem dost, düşmən, müttəfiq və ya strateji tərəfdaş kimi terminləri qəbul etmir; hər şey sürətlə dəyişən gündəmə uyğun olaraq formasını dəyişir. Buna görə də, belə desək, güclü iradəli Türkiyə öz işlərini özü həll etməlidir.

Türkiyənin müdafiə sənayesinin strukturlaşdırılmasını, infrastrukturunu və imkanlarını, eləcə də onun keçirdiyi transformasiyanı araşdırmaq, Türkiyənin milli təhlükəsizlik mexanizmlərinin, qavrayışlarının və siyasətlərinin transformasiya tarixini ortaya qoyur.

Bu transformasiyanın əsas konturlarını aşağıdakı kimi ümumiləşdirmək olar:

1. Demək olar ki, Türkiyənin özünə təyin etdiyi (və ya başqa bir baxımdan “özünə təyin etdiyi”) rol, mövqe və funksiya beynəlxalq sistemdə əhəmiyyətli dərəcədə dəyişib və bu dəyişiklik davam edir. Türkiyənin xarici siyasəti, xüsusən də regional məsələlərdə, beynəlxalq qurumları və əməkdaşlığı prioritetləşdirən liberal institusionalist paradıqmadan ikitərəfli münasibətlərə və ya regional əməkdaşlığa yönəlmiş daha real bir paradıqmaya və güc proyeksiyası imkanlarına üstünlük verənə keçib. Bu keçidin aparıcı aktyorlarından biri, şübhəsiz ki, Türkiyə Silahlı Qüvvələridir (TSQ). Güc proyeksiyası imkanlarının inkişafı, ikitərəfli və ya regional hərbi əməkdaşlıq mexanizmlərinin yaranması və nəticədə müdafiə ixracatının artması milli müdafiə sənayesinin funksiyasını və əhəmiyyətini birbaşa artıran amillərdir.

2. Türkiyənin, xüsusən də Soyuq Müharibə dövründə NATO alyansı daxilində Sovet təhdidinə qarşı çıxmaq üçün Silahlı Qüvvələrini təchiz etmək üçün demək olar ki, tamamilə xarici hərbi yardıma güvənməsi təkcə hərbi texnikaya, texniki xidmətə, təlimə və doktrinaya deyil, həm də müdafiə sənayesinin qurulmasına və dəstəklənməsinə mane oldu. Ölkənin iqtisadi və siyasi şəraitinin sektorun susqunluğunda oynadığı əhəmiyyətli rolu nəzərdən qaçırmamaq vacibdir. Bu sektor 1930-cu illərdə çiçəklənmişdi. Lakin, 1964-cü ildə baş verən Conson Məktubu hadisəsində hökumətə və cəmiyyətə xoşagəlməz şəkildə xatırlandığı kimi, hərbi güc milli təhlükəsizlik hüquq və maraqlarının müdafiəsində əsas elementdir və özünü təmin etmək, ən azı əməliyyat və logistika baxımından, hərbi gücdən səmərəli istifadə üçün əvəzolunmaz bir zərurətdir [7].

3. Müdafiə sənayesinin xarici siyasətin və milli təhlükəsizliyin fundamental elementi kimi rolu onu sadəcə ordunun ehtiyaclarını ödəyən təchizat mənbəyi olmaqdan daha da yüksəldir. Sektor sadəcə yerdəki ehtiyaclar üçün istehsal edən fabriklər toplusu deyil; o, həmçinin iqtisadiyyat, milli elm və texnologiya infrastrukturunu və xarici siyasət kimi sahələrdə əhəmiyyətli çəkiyə malikdir. Bu, müdafiə sənayesi daxilində infrastruktur, tutum, sənaye siyasəti və planlaşdırma baxımından sənaye, bü-

rokratiya, son istifadəçilər və akademiya arasında hərbi-mülki ünsiyyət və koordinasiya mexanizmlərinin sağlam işləməsini zəruri edir. Başqa sözlə, silahlı qüvvələrin ehtiyaclarının müəyyən edilməsindən tutmuş bu ehtiyacları ödəmək üçün malların istehsalına və tədarükünə qədər bütün proses bütün müvafiq hərbi və mülki maraqlı tərəflərin iştirak etdiyi qarşılıqlı əlaqə yolu ilə həyata keçirilməlidir. Çünki silah sisteminin satın alınması (və ya satın alınmaması), daxili inkişafı (və ya inkişaf etdirilməməsi) və istehsalı (və ya istehsal edilməməsi) ilə bağlı qərarlar yalnız hərbi deyil, həm də siyasi, iqtisadi və sənaye ölçülərinə malikdir.

4. Bu məqamda Türkiyənin Rusiya Federasiyasından S-400 hava hücumundan müdafiə sistemini alması və bu qərarın siyasi, hərbi və iqtisadi təsirlərini müzakirə etmək qaçılmazdır. Bu qərar, xüsusən də ABŞ və ümumiyyətlə Qərb ittifaqı ilə münasibətlərində əhəmiyyətli bir dönüş nöqtəsi təşkil edir. Türkiyə satın alma qərarını təcili ehtiyacları və Qərb müttəfiqlərindən birgə istehsal və texnologiya ötürülməsi kimi məsələlərdə məyusluğunu əsaslandırmaqla əsaslandırdı. Bundan əlavə, həm Rusiya, həm də Türkiyə rəsmiləri S-400 sistemlərinin ilkin paketindən sonra birgə istehsal da daxil olmaqla, əlavə alış-verişlərin masada olduğunu bildirdilər. Mətbuatda müxtəlif sistemlər və texnologiya sahələrində əməkdaşlığın da müzakirə olunduğu bildirilirdi. Bu prosesin ən diqqət çəkən görüntüsü, şübhəsiz ki, Prezident Rəcəb Tayyib Ərdoğanın Moskvada keçirilən müdafiə sənayesi sergisində rusiyalı həmkarı Vladimir Putinlə birlikdə Rusiyanın yeni hazırlanmış Su-57 qırıcı təyyarəsini yoxlaması idi [10].

Bu prosesin daha geniş müdafiə sənayesi texnologiyası və istehsal əməkdaşlığına çevrilmə ehtimalı az görünərsə də, S-400 sisteminin hazır satınalma yolu ilə alınması yuxarıda qeyd olunan müdafiə sisteminin istehsalı və ya inkişaf qərarlarının siyasi və strateji təsirinin yaxşı bir nümunəsidir. Bu sistemlər texniki olaraq Türkiyənin hava hücumundan müdafiə erkən xəbərdarlıq və komandanlıq və nəzarət şəbəkəsinə inteqrasiya olunmayacağı üçün logistika, təlim və texniki xidmət üçün Rusiya ilə daimi təchizat kanalı zəruri olacaq. Bundan əlavə, tam işləmək üçün əlavə radar, aşağı hündürlükdə/qısa mənzilli hava hücumundan müdafiə sistemləri və rabitə infrastrukturunu tələb olunacağı üçün ya bunların Rusiyadan hazır şəkildə alınması, ya da Türkiyənin mövcud sistemlərinin inteqrasiyası üçün Rusiya müdafiə sənayesi ilə çox dərin və sıx əlaqələrin inkişaf etdirilməsi lazım olacaq. Bu o deməkdir ki, çox diqqətli xərc-fayda təhlili tələb edən bir sıra strateji qərarlar qəbul etmək lazım olacaq və bu, sadəcə hərbi ehtiyaclardan və ya müdafiə sənayesi siyasətindən kənara çıxacaq.

Nəticə. Nəticə olaraq, görünür ki, Türkiyə bu sahədəki imkanlarının və potensialının limitlərini sınaqdan keçirməklə, başqa sözlə, potensial enerjini kinetik enerjiyə çevirmək qabiliyyətini araşdırmaqla müdafiə sənayesini xarici siyasət aləti kimi inkişaf etdirir. Xüsusilə Yaxın Şərq və Şərqi Aralıq dənizi hövzəsində xarici siyasət hərəkətlərinin mərkəzində olan hərbi əməkdaşlıq, təlimlər, bayraq nümayişləri və humanitar yardım kimi qeyri-döyüş əməliyyatlarının nəticələrinin planlaşdırılması, icrası və idarə olunmasında, eləcə də müdafiə sisteminin ixrac fəaliyyətlərində Türkiyə daha böyük müstəqillik nümayiş etdirir. Bu artan impulsun arxasında duran hərəkətverici qüvvə, şübhəsiz ki, milli müdafiə sənayesinin məhsul və imkanlarının üfqi və şaquli genişlənməsidir. Lakin, kritik altsistemlər və texnologiyalar üçün xarici mənbələrdən asılılıq, insan kapitalının qorunması və inkişafı, uzunmüddətli sektoral sənaye siyasətində sabitlik və maliyyə resursları ilə bağlı mövcud risklər bu genişlənməyə əsas təhdidlərdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Aktürk, Şener; "Turkey's Grand Strategy as the Third Power: A Realist Proposal", *Perceptions*, Cilt 25, Sayı 2, 2021, 152-177.
2. Aydın, Mustafa; *Türkiye'de Güvenlik Kavramsallaştırması, Uluslararası İlişkilerde Çatışmadan Güvenliğe* (Ed. Mustafa Aydın), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2015.
3. Özdemir, Haluk; *Tasarlanmış ve Beliren Üst Stratejiler: Türkiye ve Diğer Orta Büyüklükteki Devletler için Alternatifler, Strateji Düşüncesi: Kuram, Paradoks, Uygulama* (Ed. Ali Karaosmanoğlu ve Ersel Aydın), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2020, 43-75.
4. Özlü, Hüsnü; *Türkiye Cumhuriyeti'nde Savunma Sanayii'nin Gelişim Sürecinin Değerlendirilmesi, Cumhuriyetin 100. Yılında Türk Ordusu ve Milli Savunma* (Ed. Zekeriya Türkmen), Vakıfbank Yayınları, İstanbul, 2023, 251-278.

5. Sipri, "SIPRI Fact Sheet", https://www.sipri.org/sites/default/files/2023-03/2303_at_fact_sheet_2022_v2.pdf [17.04.2026].
6. T.C. Cumhurbaşkanlığı Savunma Sanayii Başkanlığı, "Savunma Sanayimiz", <https://www.ssb.gov.tr/WebSite/contentlist.aspx?PageID=47&LangID=1> [17.04.2026].
7. Topsakal, İlyas ve Zengin, Alperen Kürşad; "Vol. III. Yükselen Türkiye'nin Milli Güvenliği: Jeopolitik Esneme", Kriter Dergi, <https://kriterdergi.com/yazar/alperen-kur-sad-zengin/vol-iii-yukselen-turkiyenin-milli-guvenligi-jeopolitik-esneme> [17.04.2026].
8. Zengin, Alperen Kürşad ve Topsakal, İlyas; "Büyük Stratejilerde Örüntü: Türkiye-Rusya İlişkilerinde Akıllı Uyum ve Esnek Rekabet", Güvenlik Stratejileri Dergisi, Cilt 18, Sayı 42, 2022, 387-410.
9. Zengin, Alperen Kürşad; "Ergenekon'dan Misak-ı Milliye Türkiye'nin Büyük Stratejisi", ATASAREN Bülten, Sayı 7, 2023, 23-31.
10. Zengin, Alperen Kürşad; "Türkiye'nin Rusya ile İlişkilerinde Jeopolitik Güvenliğini 'Ker-teriz Almak'", ATASAREN Bülten, Sayı 4, 2021, 53-56.

ТУРАН АХУНДОВА

*доктор философии по истории
доцент Бакинского государственного университета*

АСГАР МАММЕДЛИ

Магистрант Бакинского государственного университета

РАЗВИТИЕ ОБОРОННОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ В ТУРЦИИ И ЕЕ РОЛЬ В РЕГИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

Сегодня Турция не разорвала связи с Западом, не повернулась полностью к Ближнему Востоку и не сместилась к российской оси. Турция находится в центре, в опоре своей геополитики. Она больше не играет тех ролей, которые ей были отведены в прошлом: пограничный пост против коммунистического блока, государство-мост между Азией и Европой, или сегодня изолированное государство между зонами конфликтов Европы и Ближнего Востока. Для повышения эффективности Турции как восходящей державы в международной системе ей необходимо определить свои собственные «геополитические коды» в соответствии со своей национальной безопасностью и национальными интересами. В этом отношении отношения Турции с другими государствами в ее непосредственном геополитическом регионе, особенно с соседними странами, имеют большое значение. Такой геополитический подход, основанный на безопасности, может позволить Турции играть ту роль, которую она для себя видит, как на региональном, так и на международном системном уровнях, и создать метод, соответствующий ее национальному идеалу. Турецкая оборонная промышленность имеет огромное значение в борьбе с угрозами национальной безопасности и достижении той роли, которую она хочет играть в будущем, а недавние события являются проявлением осознания государством этой реальности.

Ключевые слова: тюркские государства, Организация международной безопасности, региональная безопасность, институционализация, сообщество безопасности, коллективная идентичность.

TURAN AKHUNDOVA

Associate Professor at Baku State University PhD in History

ASGAR MAMMEDLI

Master's student of Baku State University

DEFENSE INDUSTRY DEVELOPMENT IN TÜRKİYE AND ITS ROLE IN REGIONAL SECURITY

Today, Türkiye has neither severed ties with the West, nor turned completely towards the Middle East, nor has it shifted towards the Russian axis. Türkiye is at the center, at the fulcrum of its

geopolitics. It no longer plays the roles assigned to it in the past: a border post against the communist bloc, a bridge state between Asia and Europe, or today an isolated state between the conflict zones of Europe and the Middle East. In order to increase Türkiye's effectiveness as a rising power in the international system, it must define its own "geopolitical codes" in accordance with its national security and national interests. In this regard, Türkiye's relations with other states in its immediate geopolitical region, especially its border neighbors, are of great importance. This geopolitical security-based approach could allow Türkiye to play the role it envisions for itself at both regional and international system levels and create a method that is appropriate for its national ideal. Türkiye's national defense industry is of great importance in combating threats to its national security and achieving the role it wants to play in the future, and recent events are a manifestation of the state's awareness of this reality.

Keywords: Turkic States, Organization of International Security, Regional Security, Institutionalization, Security Community, Collective Identity

Məqalənin redaksiyaya daxil olduğu tarix: 17 aprel 2026-cı il.

Məqalənin çapa qəbul olunma tarixi: 02 oktyabr 2026-cı il.

Rəyçilər: t.ü.f.d. Sevinc Ruintən, t.e.d. Sani Hacıyev.
